

LILIANA AGACHE
(București)

TERMENI CE DESEMNEAZĂ MĂSURI DE LUNGIME ÎN EPOCA VECHĂ

Chiar dacă dialectologia românească are o dezvoltare din ce în ce mai concretă, orientată în special asupra aspectului actual al limbii, interesul pentru aspectul istoric al dialectologiei nu rămâne neglijat.

În lucrările de istorie a limbii române ori de dialectologie istorică românească există studii referitoare la termeni care denumesc anumite concepte legate de măsurare.

Una dintre problemele cele mai dezbătute în cadrul lucrărilor consacrate dialectologiei istorice este aceea a izvoarelor. Alegerea tipului de texte vechi pe baza cărora să se constituie studiul limbii documentelor scrise în zone diferite ale țării, din perspectivă diacronică, este prioritar. Textele alese pot fi originale sau nu, dar trebuie subliniată valoarea excepțională a textelor originale pentru domeniul avut în vedere.

În ceea ce privește originalele, problema cu care se confruntă cercetătorul este aceea a materialului furnizat de aceste texte, care nu este nici suficient, nici unitar, fapt care impune frecvent cercetarea textelor non-originale. Mai mult, condițiile concrete care se impun în operația de selectare a elementelor caracteristice stadiilor vechi ale dialectelor, respectiv considerarea coordonatei istorice, fac o dată în plus dificilă operația în sine, iar neglijarea copiilor ar implica deprecierea din start a unui corpus destul de important, pe baza căruia s-ar putea face studii riguroase și însemnate pentru dezvoltarea disciplinei în cauză.

Avantajele oferite de documentele neliterare, socotite a fi izvorul necesar pentru studiile de dialectologie istorică, constau în faptul că, originale fiind, se bucură de o conservare întocmai a cuvintelor (fiind adesea precis datate și localizate), fără influențe modificatoare. Ele sunt redactate din necesități practice, imediate, fără pretenții stilistice

care ar perturba reproducerea idiomului local. De altfel, este remarcabil numărul de fenomene dialectale la nivelul acestei categorii de texte.

Pentru analiza noastră, am cercetat documente românești originale care includ secolele al XVI-lea–al XIX-lea: *acte de poruncă* (scrise de domnitori sau înalți dregători), *de întărire* (scrise de dregători, mitropoliți ori voievozi), *de vânzare* (scrise mai ales de oameni simpli către oameni cu ranguri înalte), *de dăruire* (de la oameni simpli, dar și de la călugări, postelnici etc.), *de mărturisire* (în special de la oameni cu ranguri sociale înalte: vistier, postelnic, vornic, șoltuz), *de judecare și împăcare* (de la autorități: logofăt, voievod, episcop, pârcălab), *de împărțire* (scrise mai ales de oameni simpli), *de zălogire* (scrise de toate categoriile sociale), *de scutire*, *de cumpărare*, din aceste documente excerptând câțiva termeni care desemnează unități de măsură pentru lungime, consemnate în epoca veche, în toate graiurile dacoromâne.

În epoca feudală, poporul român a avut un sistem propriu de măsuri, destul de dezvoltat și unitar, în comparație cu cel al statelor vecine. Datorită însă condițiilor social-economice și particularităților specifice locului și epocii, mărimea unora dintre aceste măsuri diferă de la o provincie la alta, așa încât pentru aceeași unitate de măsură se înregistrau uneori diferențe importante.

Prin *măsură* numim totalitatea unităților folosite pentru măsurare, teoretice și practice, destinate să faciliteze operațiile comerciale, industriale, geodezice, financiare etc. *Măsura* s-a diversificat, după natura obiectelor, în mai multe grupe: măsură de lungime, de suprafață, de volum, de capacitate, de greutate, de valoare monetară.

Apariția măsurii și ordonarea ei în sisteme relativ stabile sunt legate de primele forme de organizare socială și de apariția primelor forme politice.

Avem în vedere câteva unități fundamentale, raportate la parametrii corpului omenesc¹: *palma*, *degetul*, *cotul*, care au fost comune țărilor

¹ În epoca antică, aproape toate popoarele au adoptat măsuri, plecând, fie de la membrele corpului omenesc, fie de la produsele necesare traiului zilnic. Apoi, acestea au fost multiplicat, după timp și după loc, și s-au aplicat tuturor genurilor de măsuri: de lungime, de suprafață, de capacitate, de greutate.

din spațiul european. Acestea, alături de *prăjină*, se constituiau ca submultipli ai *stânjenului*, considerat măsură etalon. Menționările documentare certifică faptul că mărimea a variat, în timp, după interesul claselor dominante și după tradiția locală. Pe de altă parte, sub presiunea nevoilor economice sau a intervenției autorității centrale, unitățile de măsură au fost supuse diferitelor modalități de organizare în sisteme practice, pe baza unui etalon, a cărui stabilitate relativă era garantată de puterea centrală și interesul comun al populației.

Istoria metrologiei este strâns legată de istoria comerțului, la rândul ei legată de dezvoltarea politică și socială a țării locuite, cât și a statelor politice înconjurătoare.

Hotărnicirea și măsuratul moșiilor din Țara Românească și Moldova au început în secolul al XVI-lea, de când ni s-au păstrat cărți domnești de numiri de hotarnici, de jurători și întăriri pentru hotărnicii efectuate de aceștia și au constituit în Evul Mediu una dintre cele mai de seamă atribuții ale administrației și justiției feudale. La început, hotarnicii foloseau semnele naturale existente: movile, arbori, șanțuri etc., fără să precizeze distanțele². În acea vreme, pământul era măsurat cu unități de lungime, nu de suprafață (Brăescu 1913, p. 31), măsurându-se de obicei lățimea. Aceasta explică grija domniei pentru reglementarea măsurilor de lungime cu mult înaintea celor de suprafață.

Primele *măsuri de lungime și suprafețe* erau reprezentate de părți ale corpului omenesc (*deget, palmă, picior, pumn, cot*) și termeni precum *funie, pas, lanț, păpriște*. Aceste unități au fost folosite de mai multe popoare din Europa, nu numai de români.

Majoritatea unităților metrice folosite din Evul Mediu și până la introducerea sistemului metric zecimal au dispărut treptat din viața comercială a oamenilor de pe acest teritoriu.

La început, metrologia medievală era destul de aproximativă, multe măsuri având mărimi nu prea precise și foarte diferite de la o regiune la alta, cu vremea, îndeosebi prin intervenția puterii centrale, ajungându-se la stabilirea unor dimensiuni mai exacte.

² Vezi G. Ghibănescu: „precizia aceasta a distanțelor s-a început în secolul al XVII-lea, către sfârșit, și o găsim în deplină dezvoltare în secolul al XVIII-lea” (în „Arhiva”, 1902, p. 154).

Cele mai vechi măsuri cunoscute în Țara Românească și Moldova în această privință datează din secolul al XVII-lea. În *Îndreptarea legii*, apărută la mijlocul acestui secol, se spune că cei care vor folosi „măsuri hicleani, mai mici de cât au fost obiceiul de veac”, vor fi pedepsiți (*Îndreptarea legii*, p. 60). Există un vechi obicei, de veacuri, pe care trebuia să îl respecte atât locuitorii, cât și domnia.

Primele intervenții cunoscute ale domniei în reglementarea măsurilor datează din secolul al XVII-lea, din vremea domniilor lui Vasile Lupu, în Moldova, și Șerban Cantacuzino, în Țara Românească. Primul a fixat capacitatea *mierței*, iar cel de-al doilea lungimea *stânjenului* care-i poartă numele, ca și a *palmei*, submultiplul stânjenului.

Reglementarea măsurilor de lungime a devenit necesară datorită înmulțirii cazurilor de hotărnicire a pământului.

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și la începutul veacului al XIX-lea, documentele vorbesc tot mai adesea despre trimiterea din capitalele Moldovei și Țării Românești în orașele și județele din țară a unor *măsuri etalon* de lungime, greutate și capacitate, purtând pecetea visteriei, toate aceste măsuri fiind puse acum sub controlul statului. În această vreme, în capitalele celor două state românești, controlul măsurilor și greutăților folosite în comerț intra în atribuțiile marelui agă (Giurescu 1946, p. 670).

După cum rezultă din documente, *măsurile etalon*, marcate de autorități, se țineau în piața publică din orașe, pentru a fi oricând la îndemâna celor care doreau să măsoare³.

Dacă știrea din 1653 (Kraus 1965, p. 176) dovedește că și în Transilvania puterea centrală intervenea în reglementarea măsurilor, pe care le putea mări sau micșora, după împrejurări, lucrurile s-au complicat după ocuparea provinciei, la 1690, de trupele austriece și încorporarea ei în Imperiul Habsburgic, moment în care s-au introdus măsurile „nemțești”. Principalii beneficiari ai măsurilor luate în acest domeniu erau nobilii, preoții și negustorii.

Cu toate acestea, în multe sate locuite de români au continuat să se folosească vechile măsuri utilizate de veacuri, măsuri despre care

³ Arhiva Magistratului Brașov, II, nr. 843.

legile și documentele oficiale nu vorbesc, datorită faptului că românii, deși alcătuiau populația majoritară a Transilvaniei, erau considerați o națiune „tolerată”.

Unități de măsură pentru lungime

Stânjenul

„...i-am vîndut noi ocină den Bucu, **stînjeni 800...**” (1626, DRH, B, Țara Românească, XXI 3, p. 4);

„...de peste toate împărșirile ocinei Stăneștilor sînt ale lui Nan 6 funii, **funia cîte 35 de stînjeni...**” (1626, la București, DRH, B, Țara Românească, vol. XXI, 99, p. 195);

„Și locul easte anume: în siliște, de lat de 15 **stânjeni** și de lung, cum easte al diaconului. Și au dat Dumitru și cu Theodor lui Stat **bani gata [...]**” (< Cca 1650 >, doc. 2, DRH, B, Țara Românească, vol. XXXV, p.1);

„...Io Mateiu Băsărab voievod, cum să să știe că i-am vîndut ocină în Brăgăreștii de Câmpu ot sudstvo Sac, însă **stânjani 1500, stânjanul cîte bani 25, împiitrită și hotărâtă cu 24 de boiari și cu ispravnicul, dumnealui Preda slujer...**” (1645, DRH, B, Țara Românească, vol. XXX, 6, p. 6).

Stânjenul, „unitate de măsură pentru lungime folosită înainte de introducerea sistemului metric, care a variat în timp și după regiuni, de la 1,96 m (Țara Românească) și până la 2,23m (Moldova)” (DLR), a fost măsura de lungime și suprafață cel mai des folosită în țările române în Evul Mediu, fiind utilizată multă vreme și după introducerea sistemului metric.

În ceea ce privește etimologia termenului, au circulat diferite ipoteze. S-a presupus că termenul *stânjen* este de proveniență latină, împrumutat de slavi, de la care l-au luat românii, sau că avem a face cu un cuvânt de proveniență bulgară⁴, cuvântul la bulgari fiind, în fapt, un „reîmprumut din românește” (Mihăilă 1960, p. 59).

Stânjenul a fost prima unitate de măsură din Țara Românească care s-a adaptat sistemului metric, aceasta deoarece lungimea sa era egală cu aproape 2 m.

⁴ Ghibănescu, *Slovar*, III/2, p. 53.

În secolele al XVI-lea–al XVII-lea, *stânjenul* a jucat rolul pe care îl îndeplinește astăzi *metrul*, fiind unitatea principală de măsurat lungimile și având o serie de submultipli (*palma*, *palmacul* sau *degetul*, *linia*), și ca multiplu *prăjina*. Tot cu *stânjenul* se măsurau și suprafețele, mai târziu fiind menționați *stânjenii pătrați*, și volumul (*stânjenul cubic*).

În Transilvania, *stânjenul* este amintit destul de devreme, la începutul secolului al XIV-lea, și se confundă uneori cu *cotul*.

În decursul secolelor, de la prima atestare⁵, *stânjenul* a căpătat diferite accepțiuni. S-a vorbit despre un *stânjen regal*, care a continuat să fie folosit și în secolul al XVIII-lea⁶. Dimensiunea acestei unități de măsură s-a stabilit încă din secolul al XVI-lea, la 2,88 m (Prodan 1967–1968, p. 176), dimensiune care a fost marcată și recunoscută oficial. După ocuparea Transilvaniei de către austrieci, s-a introdus și un alt stânjen, cel *austriac*, numit *klafter*, care avea, la 1875, 1,89648 m (Stoicescu 1971, p. 46).

Documentele de după 1700 amintesc adeseori de „stânjeni nemțești”, folosiți îndeosebi în relațiile cu autoritățile (Meteș 1921, p. 302; 1935, p. 382).

Fiind o măsură veche de lungime, *stânjenul* a continuat a fi utilizat și după introducerea sistemului metric; la 1899 se explica sătenilor că 1½–2 m fac „cam un stânjen vechi” (Stoicescu 1971, p. 46).

Ca majoritatea măsurilor de lungime și suprafață, *stânjenul* este amintit în Țara Românească în secolul al XVI-lea. Prima sa mențiune cunoscută este din 1526, într-un document privind satul Frăsinet⁷. Până către mijlocul secolului al XIX-lea, moșiile se măsurau de regulă cu *stânjenul*, unele având dimensiuni de câteva mii de stânjeni (Iorga 1901–1916, p. 306).

Mărirea *stânjenului etalon* s-a stabilit în timpul domniei lui Șerban Cantacuzino (1678–1688) și s-a numit *stânjenul lui Șerban Vodă*. Pentru ca mărirea acestui stânjen să rămână urmașilor săi

⁵ DIR, C, Transilvania, veacul XIV, vol. I, p. 296.

⁶ Meteș 1935, p. XCVII, unde se spune că la 1726, de pildă, podul de la Făgăraș era lung de 58 de stânjeni regali (*ulnaie regales*).

⁷ DIR, B, Țara Românească, veacul XVI, vol. II, p. 6, 292, 379, 402, 407.

într-o formă care să nu poată fi schimbată, Șerban Cantacuzino a pus să se facă coloanele porticului de la ctitoria sa, mănăstirea Cotroceni din București, de câte un stângen de acesta, care măsoară 1,962 m (Brăescu 1913, p. 4). Este foarte probabil ca mărimea acestui *stângen* să fi fost stabilită de domnie în anul 1679, data pisaniei mănăstirii Cotroceni, an în care este amintită și *palma domnească*, ce a devenit submultiplu *stângenului*. Când nu se precizează în documente ce fel de stângen s-a folosit, se dă echivalentul său în *coți* sau *palme*. În sfârșit, sunt și împrejurări în care nu se spune în documente decât că măsurătoarea s-a făcut „cu stângen bun și drept”, fără să se precizeze care era acest stângen drept, sau că măsurătoarea s-a făcut cu stângen „domnesc”, fără să se arate care dintre cei doi stângeni au fost folosiți (Stoicescu 1971, p. 48–49).

Datorită faptului că *stângenul* a fost principala unitate de măsurat lungimile în Evul Mediu, în multe județe din Țara Românească (Râmnicul Sărat, Buzău, Prahova, Dâmbovița, Mehedinți, Dolj, Gorj) el a continuat să fie utilizat pe scară largă încă multă vreme după introducerea sistemului metric (Stoicescu 1971, p. 52–53).

Termenul a fost folosit și pentru *instrumentul de măsurat* lungimile (Pamfile 1913, p. 230).

Primele dovezi certe despre trimiterea unor *stângeni-etalon* din capitală în țară sunt din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. În 1780 se efectua o hotărnicie la Craiova, folosindu-se „stângenul cel pecetluit ce iaste trimes de la București, care să numește stângenul răposatului Constantin vodă Brâncoveanu” (Stoicescu 1971, p. 53).

În Moldova, *stângenul* este amintit mai târziu în documente, la începutul secolului al XVII-lea. Spre deosebire de Țara Românească, unde mărimea stângenului a fost stabilită de Șerban Cantacuzino, Constantin Brâncoveanu și apoi de Barbu Știrbei, în Moldova nu a existat un stângen etalon de acest gen. Ca și în Țara Românească, începând din secolul al XVII-lea, *stângenul* avea tot opt palme, dar mărimea sa – ca și a *pasului* – varia după mărimea *palmei* (Stoicescu 1971, p. 55).

Palma

„Măsurându-se mjlocul peste tușișuri și piscuri au venit în partea mănăstirii 78 odgoane și 24 pași, pasul de 6 *palme*, iar la capătul hotarului i-au venit mănăstirii 52 odgoane” (Iași, 1728, Bălan, vol. VII, 1464–1740).

De proveniență latină (< lat. *palma*), termenul *palmă* a circulat în epoca veche și ca denumire pentru „unitate de măsură pentru lungime, folosită în trecut, egală cu aproximativ 25–28 cm, corespunzând distanței dintre extremitatea degetului celui mare și a celui mic, bine întinse în laturi” (DLR). A fost o măsură mică de lungime, comună celor trei țări locuite de români, care a devenit în secolul al XVII-lea, atât în Țara Românească, cât și în Moldova, submultiplul *stânjenului* și al *pasului*, calculate adeseori pe baza *palmei*, primul având opt, iar ultimul șase palme.

Ca și celelalte unități de măsură care circulau în secolele al XVI-lea–al XVII-lea, mărimea *palmei* varia de la om la om, motiv pentru care – mai ales în Moldova – se însemna adeseori pe documente de hotărnicie mărimea palmei celui care măsurase.

În Țara Românească, *palma* este amintită în documente în secolul al XVI-lea, în unele porunci domnești în care se cere sătenilor, „nicio palmă de pământ să nu treceți peste hotare”⁸ sau în altele în care se spune că nu s-a vândut „nicio palmă de pământ”⁹.

Ca unitate de măsurat, *palma* e întâlnită în documente în secolul al XVII-lea, mai întâi la orașe, unde s-a simțit nevoia unei unități de măsurat mai mică decât *stânjenul*. La 11 aprilie 1679 este amintită, prima dată, *palma*, numită „domnească”¹⁰, care a fost fixată de domnie ca submultiplu al *stânjenului*, foarte probabil odată cu stabilirea mărimii *stânjenului* lui Șerban Cantacuzino.

În afară de această *palmă*, documentele amintesc de palme mai mici, numite palme „proaste”, palme „mici” sau palme „de om de mijloc”, denumire care se găsește atestată și în secolul al XIX-lea.

⁸ DIR, B, Țara Românească, veacul XVI, vol. II, p. 240.

⁹ *Ibidem*, veacul XVII, vol. III, p. 59 și 104.

¹⁰ *Ibidem*, ep. Argeș, XXXVII/13.

Cu *palma* se măsurau distanțele mici: adâncimea gropilor, mărirea scândurilor etc. Mult mai rar – îndeosebi în secolul al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului al XIX-lea – *palma* a fost utilizată și la măsurarea pământului, însoțind de obicei *stânjenul*.

În aceeași perioadă a circulat și termenul *palma îngenuncheată* (sau *domnească*), care era „o veche unitate de măsură pentru lungime, mai mare cu aproximativ 3 cm decât palma” (DLR). Denumirea se datorează tipului de măsurătoare: „după ce se întinde mâna, se îndoaie, se îngenunchează degetul cel mare, adăugându-se astfel jumătatea acestui deget (aproximativ 3 cm) la lungimea palmei”. „(Următor de determinări ca „loc”, „pământ”, „cer” introduse prin prepoziția *de*) distanță sau suprafață foarte mică (din ceva)” (DLR).

Măturile privitoare la o anumită mărime a *palmei*, în secolul al XVII-lea, care să fie respectată în toate regiunile, sunt rare. Generalizarea că *stânjenul* avea șase *palme* este cu atât mai riscantă, cu cât în Oltenia unele măsuri erau diferite de acelea din Țara Românească. Când *stânjenul* era calculat în *palme* „proaste” sau obișnuite, el avea nouă asemenea *palme* mai mici. La 1746, mitropolitul Neofit al Țării Românești afirma astfel că *stânjenul* domnesc „este de nouă *palme* de ale noastre” (Stoicescu 1971, p. 61). În prima jumătate a secolului al XIX-lea, în documente, este amintită uneori și *jumătatea de palmă*¹¹, egală cu un decimetru.

În Moldova, *palma* a avut o largă utilizare, îndeosebi la efectuarea hotărnicilor. Frecvent, în documente din secolul al XVII-lea și până în prima jumătate a secolului al XIX-lea se consemnează faptul că *pasul* avea șase *palme*, iar *stânjenul* opt, palma fiind deci baza calculării măsurilor de lungime (Stoicescu 1971, p. 62–63).

În alte contexte, *palma* are sensul de apropiere între două locuri¹² și se folosește în expresia „numai o palmă de loc”, expresie care se folosește și astăzi, având sensul de distanță mică.

¹¹ Arhivele Statului București, *Înaltul Divan*, dosarul 14573/1833.

¹² Arhivele Statului București, ep. Râmnic, XXXIX/62.

Degetul

Degetul este un termen dat unei unități de măsură care avea 12 linii, fiind egal cu lățimea a patru grăunțe de ovăz (4 *grana ordei*) sau cu 18,48 mm (Stoicescu 1971, p. 67).

În Țara Românească și Moldova, *degetul* (< lat. *digitus*) – ca măsură de lungime – este amintit în documente începând din secolul al XVIII-lea, fie cu acest nume de origine latină, fie (mai ales în Moldova) cu acela de origine turcească, *parmac*¹³. Ca măsură de lungime, *degetul* a fost utilizat și în Transilvania (Stoicescu 1971, p. 68).

Sinonimia celor doi termeni este confirmată de documente: „deget se zice și o măsură, adecă a opta parte a palmei și a șaizeci și patruilea a stânjenuului, care să zice și *parmac*” (*idem*). În acte mai vechi de mijlocul secolului al XIX-lea, se amintesc adeseori măsuri de 8, 11 sau 12 *parmace*, ceea ce poate fi un indiciu că *palma* a avut mai mult decât opt *parmace*, așa cum avea și în Țara Românească.

Cotul

„...*Tocmitu-s-au și i-au dat 233 de cofi de postav grana în mâna Petrei cliucer și au cumpărat acesta doao sate de la dânsul, cu zapis de la mâna lui și cu cărți domnești...*” (1645, la Târgoviște, DRH, B, ȚR, vol. XXX, 343, p. 372).

Cotul, termen de origine latină (< lat. *cubitus, cubitum*), este unitatea de măsură pentru lungime care măsoară „distanța de la cot până la vârful degetului mijlociu [...] s. de la cotul mâinii drepte trecând peste vârful degetelor, până la încheietura mâinii unde e pulsul [...]”; p. ext. „unealtă de lemn s. de metal [...], de lungimea unui astfel de «cot» întrebuițată ca unitate de lungime, înlocuită astăzi, aproape peste tot, prin metru” (DA, s.v.).

A fost una dintre cele mai folosite măsuri de lungime în Evul Mediu în Europa și, în același timp, una dintre cele mai vechi măsuri cunoscute de oameni (Stoicescu 1971, p. 83), fiind comună celor trei țări române, care l-au folosit îndeosebi la măsuratul stofelor și pânzelurilor și mai rar la acela al pământului (Iorga 1901–1916, p. 188).

¹³ Uricarul, XIV, p. 249, 276–284, 314, 392, 402; X, p. 238; XV, p. 248.

Cea mai veche atestare a *cotului* aparține documentelor din Transilvania, unde această măsură este pomenită încă de la sfârșitul secolului al XIII-lea¹⁴.

Fiind principala unitate pentru măsuratul stofelor și pânzeturilor, regalitatea maghiară a căutat destul de devreme să unifice mărimea *cotului* în întreg regatul. Astfel, la 1405, Sigismund de Luxemburg a decretat folosirea în tot regatul a *cotului* și a altor unități de măsurat după măsurile folosite la Buda (Stoicescu 1971, p. 85).

Izvoarele vorbesc de modificări ale mărimii *cotului* în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea (Kraus 1965, p. 209). În secolul al XVIII-lea, după cucerirea Transilvaniei de către austrieci, se foloseau două feluri de coți: cel vechi, numit *transilvănean* sau de Ardeal, și *cotul vienez*, care purtau denumiri diferite datorită faptului că nu erau egali. Pe de altă parte, *cotul* a fost utilizat adeseori și în relațiile comerciale dintre Țara Românească și Transilvania, fără să se specifice în documente care dintre cele două feluri de coți era folosit (Stoicescu 1971, p. 86–87).

În secolul al XV-lea țesăturile se vămuiau și se vindeau de obicei cu bucata (vigul), balotul sau sulul, nu cu cotul, care începe a fi menționat în documentele interne în secolul al XVI-lea, în Țara Românească¹⁵. În Moldova, *cotul* este amintit la mijlocul secolului al XV-lea, în privilegiile comerciale acordate negustorilor brașoveni, dar în documentele interne, apare însă mult mai târziu, spre sfârșitul secolului al XVI-lea¹⁶.

În secolul al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului al XIX-lea, *cotul* era o unitate de măsurat atât de folosită, încât cu el se măsură și înălțimea oamenilor (Stoicescu 1971, p. 87).

Știri sigure despre mărimea *cotului* nu avem decât din secolul al XIX-lea. Se presupune că în secolul al XV-lea mărimea *cotului* era

¹⁴ DIR, C, Transilvania, veacul XIII, vol. II, p. 238.

¹⁵ DIR, B, Țara Românească, veacul XVI, vol. I, p. 43 și 83; vezi și vol. II, p. 390, vol. IV, p. 151.

¹⁶ DIR, A, Moldova, veacul XVI, vol. IV, p. 239.

aceea a cotului din Transilvania, cunoscută negustorilor brașoveni. În secolul al XVI-lea, este posibil să fi fost folosit *cotul turcesc*, date fiind relațiile comerciale cu Imperiul Otoman.

De mărirea *cotului* (foarte variabilă) depindea mărirea stânjenu-lui, fapt care implică variații semnificative la nivelul întregului sistem de măsurare în toate țările române.

Încă din secolul al XVII-lea, folosirea *cotului* ca instrument de măsurat de către negustori a fost o sursă importantă de venituri pentru domnie și unii dregători ai săi. Începând din vremea domniei lui Constantin Brâncoveanu – când este amintit prima oară și cotul „domnesc” – exista o categorie de dregători, numiți *cotari*, care încasau sau *cotăritul*, venitul datorat domniei de cei ce vindeau cu *cotul*. La 1709, *cotăritul* era de 142 de bani de nume de negustor, cojocarii și mătăsarii plătind pe jumătate (Iorga 1901–1916, p. 347).

În prima jumătate a secolului al XIX-lea existau două feluri de *coți*: unii, de fier, pentru măsurat țesăturile, și alții, de lemn, pentru măsuratul buților (Stoicescu 1971, p. 86–89).

În afară de acești *coți* simpli, se utilizau uneori, în secolul al XIX-lea, și stâjnjeni, care aveau marcată mărirea cotului.

În afară de țesături – măsurate de obicei cu cotul – cu acest instrument se mai măsurau uneori și locurile de casă sau de dughene, în-deosebi la orașe.

Către sfârșitul secolului al XVIII-lea, este amintit în documente și *cotul domnesc*, probabil ca urmare a intervenției domniei în reglementarea acestei măsuri. Ca și în Țara Românească, *cotul*, instrument de măsurat, se afla sub controlul reprezentanților domniei încă de la începutul secolului al XVIII-lea.

Productivitatea acestui termen este foarte bogată, fiind consemnate mai multe derivate: *cotar* „cel ce măsoară cu cotul capacitatea unui vas” (Iorga 1901–1916, p. 145), sau „funcționar care supraveghează cotul, dacă are lungimea reglementară”, *cotărit*, *cotărie*, *cotărire* „impozit pe mărfuri care se vedeau cu cotul sau pe băuturi controlate cu cotul” (*ibidem*, p. 349; *Uricariul*, XXII, 356).

În secolul al XIX-lea, *cotitul* reprezenta „măsurătoarea oficială a buților” (*Uricariul*, V 20/57), alături de *vădrărit*.

Prăjina

„Am ieșit o samă de oameni bătrâni și tineri și unde am socotit i-a dat... din delnița Petrii lui Ionașcu în sus cincisprăzece **prăjini**” (Ștefanelli D.C., 67).

„Fac două borti-m pământ diparti una di alta di tri **prajini**” (ALR II, s.n., h. 1292/365, legendă).

Termen de origine bulgară, *prăjina* a fost o unitate de măsurat lungimile, mai mare decât *stânjenul*, „un băț lung, după vechiul sistem de măsurătoare, împărțit în palme”, întâlnit în documente atât în Țara Românească, cât și în Moldova, care varia în timp și după regiuni de la 5,8995 până la 6,6900 m (DLR).

Ca unitate de măsură, prima atestare a *prăjinei* în Țara Românească este consemnată la sfârșitul secolului al XVI-lea, când are loc o vânzare de ocină, măsurată în *fălci*, *prăjini* și *coarde*¹⁷. În secolele al XVI-lea–al XVIII-lea, *prăjina* este amintită în documente mai rar decât *pasul* și *stânjenul*, care erau pe atunci principalele unități de măsurat lungimea. Cu *prăjina* se măsurau atât locurile de casă, cât și viile.

Până la mijlocul secolului al XVIII-lea, *prăjina* este amintită în documente fie singură, fie, mai ales, însoțind unele unități de măsurat suprafețele, ca *falcea*, *ferdela* și *cezverta*, de la mijlocul acestui secol, *prăjina* apărând cel mai adesea alături de *pogon*, îndeosebi la măsuratul viilor¹⁸.

Dimensiunea *prăjinii* varia foarte mult de la o regiune la alta, fiecare unitate de măsură, chiar dacă neprecisă, având o denumire aparte. Astfel sunt *prăjinile de pământ*, amintite la începutul secolului al XVII-lea¹⁹, care aveau valori cuprinse între 50 și 150 de aspri, *prăjina fâlcească* (mare, domnească, legiuită), *prăjina de Moldova*, *prăjina Parijului*, *prăjina pogonească sau stânjenească* (DLR) ori *prăjina lucrului*, *prăjina pătrată*, *prăjina pătrată fâlcească*, *prăjina vân-*

¹⁷ DIR, B, Țara Românească, veacul XVI, vol. IV, p. 403, 481 și 484; veacul XVII, vol. II, p. 26, 54, 431; vol. III, p. 16, 391.

¹⁸ Arhivele statului București, Mitropolia Țării Românești, LXXIX/I, Academia R. S. România, XI, V/118. CCCLXXV/146, doc. 1674, 1680, 1699, 1720, 1721.

¹⁹ Academia R. S. România, CCCI/30.

zării, unități de măsură pentru suprafețe de teren agrare, care au variat în timp de la 4 până la 6 stânjeni pătrați sau de la 179,025 m² până la 208,82 m² (DLR).

La sfârșitul secolului al XVIII-lea, *prăjina* avea 18 *palme*, adică doi *stânjeni* și două *palme*²⁰, mărime care se considera a fi cea oficială, recunoscută de domnie, căci la 10 septembrie 1825, domnul Grigore Dimitrie Ghica poruncea marelui spătar să aducă la cunoștința locuitorilor că la măsurarea pogoanelor trebuiau să utilizeze *prăjina de 18 palme și un pumn*, calculată după stînjenul lui Șerban Vodă (Stoicescu 1971, p. 74–76).

În Moldova, *prăjina* a fost o unitate de măsurat lungimea și suprafața, pentru suprafață numindu-se *prăjină fâlcească* sau *prăjină de falce*. Ca unitate de măsurat lungimile, *prăjina* este amintită ceva mai devreme decât în Țara Românească, la începutul secolului al XVI-lea²¹.

În secolul al XVII-lea, mențiunile documentare despre folosirea *prăjinii* ca unitate de măsurat se înmulțesc, ea fiind amintită fie singură, fie însoțind *falcea* sau *pogonul* (Stoicescu 1971, p. 77–78). Chiar când apărea alături de aceste măsuri de suprafață, *prăjina* era considerată tot o măsură de lungime. Ca și în Țara Românească, începând încă din secolul al XVII-lea, *prăjina* a avut tot 24 de palme sau trei stânjeni.

Prăjina din Moldova, un important instrument de măsurat pământul, folosit încă din secolul al XVII-lea, era însă mai mare decât cea din Țara Românească, datorită mărimii stânjenului. După *stânjenul* de 2,23 m, ea avea 6,69 m, fiind deci cu aproape 1 m mai mare ca cea folosită în Țara Românească (*idem*).

Concluzii

Consemnarea în documente a unui anumit tip de măsurare a pământului în unități de suprafață susține mai puțin concepțiile și mai mult existența terminologiei specifice sistemului de măsurare practicat până în secolul al XIX-lea, cu precizarea că, până la acest moment, acestea se foloseau la măsurarea unor suprafețe mici de pământ.

²⁰ „Analele Acad. Rom., Mem. Secț. ist.”, s. III, t. XXIX, 1946–1947, p. 15.

²¹ DIR, A, Moldova, veacul XVI, vol. I, p. 387.

mânt, care erau mai ușor de calculat; în rest, la măsurarea pământului se foloseau o serie de măsuri și sisteme de apreciere a suprafețelor destul de relative, dar care erau la îndemâna oricui.

Cele mai vechi unități de măsură, folosite pentru măsurarea unei largi game de produse, au fost cele exprimate prin dimensiunile corpului omenesc: *degetul*, *palma*, *cotul*, *pumnul*, *latul de palmă*, *piciorul*, dar și *pasul*. Ele au apărut spontan în civilizațiile orientale și mediteraneene, ca o necesitate absolută.

Unitățile de măsură practicate în toate cele trei țări române sunt, în linii mari, aceleași, în ce privește denumirea și chiar dimensiunea. Sistemul metric folosit în general parcurge aceleași etape, determinate în special de influențele romană și slavă. Practicarea cu consecvență și legalizarea acestui sistem se impune începând din secolul al XVII-lea.

Indiferent de proveniența lor, termenii și-au păstrat sensul, de la prima atestare și până astăzi, chiar dacă punctele lor de difuzare actuală sunt izolate.

Priviți din perspectiva limbii literare moderne, termenii discutați mai sus nu fac parte exclusiv din fondul arhaic al vocabularului, ci mai curând din fondul pasiv al lexicului.

BIBLIOGRAFIE

- ALR II, s.n. = *Atlasul lingvistic român II*, serie nouă, București, Editura Academiei R.P.R., vol. V, 1966.
- „Arhivele Olteniei” = „Arhivele Olteniei”, Craiova, I, 1922 și urm.
- Bălan 1937 = Th. Bălan, *Documente bucovinene*, vol. VII. 1464–1740, Cernăuți, Institutul de Arte grafice și Editură „Glasul Bucovinei”, 1937.
- Brăescu 1913 = Ion Brăescu, *Măsurătoarea pământului la români, din vechime până la punerea în aplicare a sistemului metric*, București, Atelierele Grafice Socec, 1913.
- DA = *Dicționarul limbii române* [...], tomul I, partea II, C., București, Tipografia ziarului „Universul”, 1940.
- DIR = *Documente privind istoria României*, A. Moldova, B. Țara Românească, C. Transilvania, București, Editura Academiei R.P.R., 1951–1954.
- DRH = *Documenta Romaniae Historica*, București, Editura Academiei R.P.R./R.S.R., 1965–1974.
-

- DLR = *Dicționarul limbii române*, serie nouă, București, Editura Academiei R.P.R./R.S.R./Române, 1965–2002.
- Ghibănescu, *Slovar* = G. Ghibănescu, *Slovar*, anexă la *Ispisoace și zapise*, vol. I–VI, Iași, Tipografia Dacia, 1906–1923.
- Giurescu 1946 = C. C. Giurescu, *Istoria românilor*. Vol. III, București, Fundația Regală pentru Literatură și Artă, 1946.
- Iorga 1901–1916 = N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. I–XXXI, București, Editura Minerva, 1901–1916.
- Îndreptarea legii* = *Îndreptarea legii*, Târgoviște, 1652.
- Kraus 1965 = G. Kraus, *Cronica Transilvaniei 1608-1665*, București, Editura Academiei R.P.R., 1965.
- Metes 1921 = Șt. Metes, *Viața agrară, economică a românilor din Ardeal și Ungaria*, București, Tipografia România Nouă, 1921.
- Metes 1935 = Șt. Metes, *Situația economică a românilor din Țara Făgărașului*, Cluj, 1935 (Din publicațiile Arhivelor Statului din Cluj, nr. 1).
- Mihăilă 1960 = G. Mihăilă, *Împrumuturi vechi sud-slave în limba română. Studiu lexico-semantic*, București, Editura Academiei R.P.R., 1960.
- Pamfile 1913 = T. Pamfile, *Agricultura la români*. Studiu etnografic, cu un adaus despre măsurătoarea pământului și glosar, București, Librăriile Socec și C. Sfetea, Leipzig, Otto Harrassowitz, Viena, Gerold, 1913. (Academia Română. Din viața poporului român. Culegeri și studii. XVI).
- Prodan 1967–1968 = D. Prodan, *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVII-lea*, vol. I–III. București, Editura Academiei R.P.R./R.S.R., 1967–1968.
- Stoicescu 1971 = N. Stoicescu, *Cum măsurau strămoșii*, București, Editura Academiei R.S.R., 1971.
- Ștefanelli D.C. = T. V. Ștefanelli, *Documente din vechiul ocol al Câmpulungului Moldovenesc [...]*, București–Viena–Lipsca, Socec & Comp.–C. Sfetea–Gerold–Harrassovitz, 1915.
- Uricariul* = Theodor Codrescu, *Uricariul cuprinzătoriu de hrisoave, anaforale și alte acte din suta a XV–XIX, atingătoare de Moldova*. Sub redacțiunea dsale..., vol. I–XXV, Iași, 1852–1895; pentru vol. I, II, III, vezi și ediția a 2-a, Iași, 1871–1893.

OBSERVATIONS SUR QUELQUES TERMES QUI DÉSIGNENT LES MESURES MEDIEVALES

(Résumé)

Ce travail vise l'analyse monographique de quelques mots qui désignent des unités de mesure considérés etalon dans le roumain ancien. Il s'agit de termes de

divers origines qui appartiennent soit au lexique archaïque, soit au lexique passif actuel.

CUVINTE-CHEIE: *unitate de măsură, româna veche, lexic pasiv.*

KEYWORDS: *unités de mesure, le roumain ancien, lexique passif.*

Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan-Al. Rosetti”

0570711 București, Calea 13 Septembrie, 13

liliana.agache@yahoo.fr
